

A gazdasági válság hatásai a férfiak és a nők munkaerő-piaci helyzetére Kelet-Közép-Európában¹

Nagy Beáta–Fodor Éva

beata.nagy@uni-corvinus.hu; fodore@ceu.edu

Beérkezés: 2015. 07. 02.

Átdolgozott változat beérkezése: 2015. 10. 13.

Elfogadás: 2015. 10. 15.

Összefoglaló: Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogyan hatott a 2008-as gazdasági válság a nemek munkaerő-piaci helyzetére Kelet-Közép-Európában. Amellett érvelünk, hogy bár a vizsgált régióban a foglalkozási szegregáció jobban megvédte a női, mint a férfi munkaerőt, azonban a fejlettebb gazdaságokkal szemben itt csökkent a női foglalkoztatás, emelkedett a nők szegénységi rátája. A nemek szerinti különbségek a válság hatásának percepciójában is tetten érhetők voltak. Elemzésünkhöz a European Social Survey 2010-es adatfelvételét és az EU SILC adatait használtuk.

Kulcsszavak: gazdasági válság, Kelet-Közép-Európa, nemek, foglalkoztatás, szegénység

Bevezetés

A 2008-as világgazdasági recesszió már a második jelentős gazdasági válsághullám, amely az elmúlt negyedszázadban végigsöpört Kelet-Közép-Európa országain. Az első, amely a rendszerváltást követte, a lakosság nagy része számára először vezetett a létbizonytalanság megéléséhez. A második válság még több csoport sérülékenységét hozta felszínre, még jobban csökkentette a szociális kiadásokat, növelte a munkanélküliséget és a mélyszegénységet. A két válság következményei azonban nem mindenkit érintettek egyformán: a társadalmi rétegek és etnikai csoportok közötti egyenlőtlenségek 1990 után felerősödtek, és az 1990-es évek során tovább növekedtek.

Ebben a tanulmányban azt vizsgáltuk, milyen különbségek figyelhetők meg a gazdasági válság férfiak és nők foglalkoztatására és anyagi jólétére gyakorolt hatásában az Európai Unió poszt szocialista „határvidékén”. Feminista szakértők arra számítottak, hogy 1990 után jelentősen megnövekednek majd a nemek közötti egyenlőtlenségek. A nők valóban kevesebb munkalehetőséget találnak, hatványozottan ki lesznek téve a munkanélküliség és a szegénység veszélyének. Ugyanakkor

1 A szerzők szeretnék megköszönni az anonim bírálók építő kritikáit és javaslatait.

igen kevésbé bizonyított, hogy a posztszocialista munkaerőpiacon szisztematikus növekedés történt volna a nemek munkaerő-piaci egyenlőtlenségében.

De vajon befolyásolta-e a 2008-as gazdasági válság a nemek közti viszonyokat a munkavállalás és az anyagi jólét tekintetében Kelet-Közép-Európában? A kutatók európai uniós szinten kiegyenlítődést figyeltek meg: míg a nők munkaerő-piaci helyzete a foglalkozási rátákat tekintve nagyjából stabil maradt, a férfiak nagyobb arányban veszítették el munkájukat, így csökkent a nemek közti különbség (Bettio et al. 2012). Az adatok alapos vizsgálata után arra jutottunk, hogy Kelet-Közép-Európában más a helyzet: itt a nők gazdasági helyzete is romlott, bár a foglalkoztatásuk nem csökkent olyan mértékben, mint a férfiaké. Foglalkoztatottság és anyagi helyzet szempontjából Kelet-Közép-Európában is csökkent a nemek közti különbség, nőtt viszont a távolság az Unió centrumországaiban és perifériáin élő nők között. A válság így a kontinensen belül növelte meg a különbségeket, mert a fejlett és kevésbé fejlett régiókban élő nők különbözőképpen élték meg azt. Tehát a válság valóban egyenlőtlenséget eredményezett – bár kevésbé a férfiak és nők, inkább a nők különböző csoportjai között.

Tesztelni kívántuk továbbá a gazdasági válság nemekre gyakorolt hatására vonatkozó elméleteket. A munkaerő-piaci szakirodalomban a korábbi válságok során megfogalmazódott az a feltevés, hogy gazdasági válság idején a nők gyorsan kiszorulnak a foglalkoztatásból, mivel rájuk általában „a munkaerő tartalékhadseregként” tekintenek (Milkman 1976). A helyettesítési hipotézis viszont, éppen ellenkezőleg, az olcsóbb női munkaerő előnyösebb helyzetét vetíti előre (Rubery 1988). A szegmentációs elmélet azt feltételezi, hogy a nőket a foglalkozási szegregáció megvédi az állásvesztéstől. Meglátásunk szerint az az elmélet, hogy a foglalkozási szegregáció védelmet nyújthat a nőknek a gazdasági hullámvölgyek idején, a kelet-közép-európai országokban talán még inkább érvényes, mint máshol. De egyéb tényezők is közrejátszanak: a foglalkozási szegregáció önmagában nem magyarázza meg az egyes országok között tapasztalható különbségeket a tekintetben, hogy a válság milyen hatást gyakorolt a nőkre. Fontos szerepet játszanak az állami szociális juttatások, a szülési szabadság helyi jellegzetességei, illetve a munkaerőpiac szerkezete. Ez az eredmény összecseng Rubery és Rapperty megállapításával, miszerint „a válság nemekre gyakorolt hatása időben és térben változatos lesz, mivel a nők munkaerőpiacon és szociális ellátórendszerben elfoglalt helyét befolyásolja a munkához való kötődésük, illetve a különböző társadalmi normák és családszerkezetek” (Rubery–Rapperty 2013: 2). Végül megvizsgáltuk, miben különbözik a nemek válsággal kapcsolatos tapasztalata: azt találtuk, hogy a kontinens mindkét felén a férfiak nehezebben kezelik az anyagi helyzet romlását és a sérülékenységet, mint a nők. Kutatásunk újdonságértékű, mivel tudomásunk szerint még nem született olyan elemzés, amely a tíz kelet-közép-európai ország helyzetét hasonlította össze az Európai Unió többi országával a nemek közötti különbségek szempontjából.

Tanulmányunk három részből áll. Először megvizsgáljuk, milyen különbségek

találhatók a munkanélküliség és szegénység szempontjából a nemek között Kelet-Közép-Európában a „Nyugattal” összehasonlítva, különös tekintettel a szocialista évtizedek örökségére; majd a 2008-as recesszió példáján elemezzük a foglalkozási szegregáció és egyéb tényezők hatását, amelyek magyarázatot adhatnak a kelet-közép-európai régió belüli különbségekre; végül azt is megnézzük, hogyan befolyásolja a nem és a régió a válság megélését. A tanulmány az eredmények összefoglalásával és a további lehetséges kutatási területek felvázolásával zárul.

A szocialista emancipáció öröksége

A kelet-közép-európai szocialista államok már az 1940-es években számos olyan szociálpolitikai változást vezettek be, amelyek a nemek egyenlőségét és a nők emancipációját kívánták megteremteni a nem túl távoli jövőben. Ezért bátorították, sőt olykor kényszerítették a nőket, hogy lépjenek ki a munkaerőpiacra, és vegyenek részt a közéletben (Haney 2002; Kligman 1992; Koncz 1985; Weiner 2007). Az 1980-as évek elejére a legtöbb nő felnőtt életét teljes munkaidőjű fizetett állásban töltötte, amelyet csak röviden szakított meg a gyerekek születésekor. Noha a nemek közötti egyenlőtlenségek fennmaradtak a munkaerőpiacon belül és kívül, mégis növekedett a nők fizetett munkavégzésének mennyisége, és így jelentősen hozzájárultak a családi költségvetéshez is; az 1980-as évekre nagyobb esélyük volt középvezetői szintre emelkedni, mint a hasonló helyzetű, nem szocialista országokban élő nőknek (Nagy 2001). A hivatalos ideológia hangsúlyozta a nők szerepét a gazdasági növekedésben és a politikában, ugyanakkor a nőket elsősorban anyaként, illetve a gyermekek és idősek gondozójaként határozta meg (Fodor 2002). Az 1960-as évektől a gyás és hasonló konstrukciók bevezetése a legtöbb kelet-közép-európai államban azt eredményezte, hogy a nők szülés után hosszú időre kiestek a munkaerőpiacról. Ez anyagilag „megérte” az államszocialista gazdaságnak, melyet a munkanélküliség helyett inkább a munkaerőhiány jellemzett. Így a kisgyerekes nők még több év kihagyás után is könnyen találtak állást az 1989 előtti időszakban.

A rendszerváltással sok minden megváltozott. Témánk szempontjából a legfontosabb változás a foglalkoztatottság drámai csökkenése (Funk–Mueller 1993; Frey 1997). 1990 és a 90-es évek közepe között a foglalkoztatottság hirtelen csökkent, majd a legtöbb országban különböző mértékű növekedés volt megfigyelhető.

A munkalehetőségek megszűnése súlyos szegénységhez vezetett. A szocialista időszakból a szegénységre és társadalmi egyenlőtlenségekre vonatkozóan csak nehezen fellelhető és kevésbé megbízható statisztikákkal rendelkezünk. Minden elemző egyetért azonban abban, hogy a szegénység növekedett, és különösen súlyosan érintett bizonyos csoportokat, például a hátrányos helyzetű etnikai kisebbségeket, az alacsonyan képzeteket és a vidéken élőket (Emigh–Szelényi 2001; Ladányi–Szelényi 2002). A tartós, kilátástalan szegénység fenyegetése nemcsak egyéni szinten

befolyásolja az emberek egészségi állapotát és lehetőségeit, hanem a társadalom egész szövetét és az egyes csoportok közti szolidaritást is formálja.

A kutatók többsége azt feltételezte, hogy a szocialista gazdaság és társadalmi berendezkedés összeomlását követő válság aránytalanul nagyobb mértékben érinti majd a nőket, mint a férfiakat (Einhorn 1993; Funk–Mueller 1993). Feminista szerzők azt figyelték meg, hogy az uralkodó ideológiák a nőket egyre inkább a háztartásba száműzték, növekedett a nemi alapú diszkrimináció, egyre kevesebb volt a szociális ellátó intézmény – köztük a gyermekintézmények –, és a munkaadók egyre hosszabb munkaidőt írtak elő alkalmazottaiknak. Ezek alapján számos elemző arra számított, hogy a munkaerőpiacon is jelentősen megnövekszik a nemek közötti egyenlőtlenség: a nők lesznek a gazdasági átalakulás legnagyobb vesztesei (Einhorn 1993).

Kétségtelenül romlott a nők munkaerő-piaci helyzete 1989 után (Matland–Montgomery 2003; Pascall–Kwak 2005; Weiner 2007). Sok nő kénytelen volt elhagyni a munkaerőpiacot, bár a férfiakkal ellentétben – azokban az országokban, ahol erre lehetőség nyílt – munkanélküli-segély helyett gyakran inkább szülési szabadságra vagy korengedményes nyugdíjba mentek. Paradox módon, noha egyre kevesebb gyermek született, egyre több nő maradt otthon gyermekgondozás címén, és új struktúrákat, Magyarországon például gyermekgondozási támogatást (gyet) is bevezettek ennek megkönnyítésére (Frey 1997). Különösen az egyedülálló anyák és az egyedülálló nyugdíjas nők között növekedett a szegények aránya. Számos szociális támogatás tényleges értéke csökkent, és a legtöbb kelet-közép-európai ország megpróbálta a gondozási feladatokat a családra hárítani, míg „nyugaton” éppen ennek az ellenkezője történt (Saxonberg–Sirovatka 2006). A magyarországi időmérleg-vizsgálatok azt mutatják, hogy a házimunka megosztásában nagymértékű volt a nemek közti egyenlőtlenség (Bukodi 2005; Falussy 2002). Tovább folytatódott az a tendencia, hogy a régió egyes országaiban, például a visegrádi négyeknél a kisgyermekes anyák hosszú időre visszavonultak a munkaerőpiacról, amit támogattak a nemi szerepekkel kapcsolatban megjelenő konzervatív nézetek is (Nagy et al. 2012). Néhány szerző úgy találta, hogy visszacsapás (backlash) történt a nők és a szocialista állam „szentségtelen szövetsége” miatt (Gal–Kligman 2000), ugyanis sokak szerint a szocialista állam érdemtelenül nagyobb támogatást nyújtott a nőknek, mint a férfiaknak. Bár a rendszerváltás hátrányosan érintette a nőket, a férfiak is megszenvedték azt, és a nemek közötti egyenlőtlenségek nem növekedtek olyan mértékben, mint azt az elemzők jósolták, sőt a nemek közötti meg nem magyarázott bérkülönbség jelentősen, 35%-ról 16%-ra csökkent a rendszerváltozás utáni két évtizedben Magyarországon (Lovász 2012: 160).

Ez nem teljesen meglepő jelenség. Történeti elemzések kimutatták, hogy a foglalkozási szegregáció bevett gyakorlata megvédheti a nőket attól, hogy „a munkaerő tartalékhadserege” váljék belőlük bizonyos típusú gazdasági válságokban, például a nagy gazdasági világválság idején (Milkman 1976; Rubery 1988). Ennek az az oka, hogy a jellemzően nőket alkalmazó foglalkozásokat vagy ágazatokat, például a szolgáltatáso-

kat, kevésbé érintette a válság, és a nők gyakran olyan munkákat végeztek – például könyvelés, emberierőforrás-menedzsment, titkári feladatok, tanítás stb. –, amelyek még egy válság sújtotta gazdaságban is nélkülözhetetlenek voltak. A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációja azt jelenti, hogy a két nem igen egyenetlenül oszlik el a különböző foglalkozások és ágazatok között. Az eloszlás nemcsak különböző, de a nemek által betöltött foglalkozások jövedelmezősége és társadalmi megbecsültsége is jelentősen eltér. Éppen ezért nagy eséllyel bezárja a nőket a kevésbé elismert, rövidebb karrierúttal biztató és rosszabbul fizetett területekre (Anker et al. 2003).

A válság fentiekben jelzett védő hatása nem minden válságra igaz, és a kontextustól is függ: például ha a nők elsősorban az exportcikkék előállításán dolgoznak, és a válság hatására csökken a befektetés ezen a területen, a nők veszítik el először az állásukat (Seguino 2000; Razavi et al. 2004). Továbbá a válság hatására az országok gyakran megszorításokat vezetnek be a szociális ellátórendszerben, ami befolyásolja a családok stratégiáját és megnöveli a nőkre háruló házimunka mennyiségét (EWL 2012).

A foglalkozási szegregáció ezért valamennyire megvédte a nők munkaerő-piaci helyzetét a szocializmus bukása után. Míg az ipari munkalehetőségek száma csökkent, fellendülésnek indultak a szolgáltatások, például a bankszektorban és pénzügyi területen, a szállodaiparban, az idegenforgalomban is 1990 után, megnövelve az igényt az olyan munkavállalók, például a nők iránt, akik ezeken a területeken hasznosítható készségekkel rendelkeztek (például nyelvtudás, adminisztrációs tapasztalat, interperszonális készségek stb.), míg a technikai jellegű tudást kevésbé igényelték a munkaadók. Ráadásul a nők közül sokan dolgoztak az állami szektorban (pl. az oktatásban, egészségügyben vagy a közigazgatásban), amely nagyobb védelmet nyújtott, mint a magánszektor (Fodor 1997; Glass 2008; Ghodsee 2005; Lippe-Fodor 1998). Mint Rubery kifejti, bár a kelet-közép-európai nőknek arányaiban több munkalehetőségük nyílt az egészségügyben és az oktatásban, mint nyugat-európai társaiknak, ezeket a munkákat igen rosszul fizették. Vagyis a közhivatalokban dolgozó nők a „keleti blokkban” igen keveset kerestek (Rubery 2013). Ugyanakkor a munkaerő-piaci szegregáció a védelem mellett korlátozta is a nőket: az „üvegfal” és az „üvegplafon” metaforák ebben a régióban is alkalmazhatók (Nagy 2012). Azt is fontos megjegyezni, hogy a nők bizonyos csoportjai, például a kisgyermekes anyák, az etnikai kisebbséghez tartozók vagy az idősebb nők valóban súlyosan hátrányos helyzetbe kerültek az 1990-es években, miután a szocialista állam által nyújtott védelem megszűnt, és általánossá vált a diszkrimináció (Glass 2008).

A 2008-as válság

Az 1990-es gazdasági válság súlyos következményekkel járt a régióban mind a férfiakra, mind a nőkre vonatkozóan. Mikor azonban a legtöbb kelet-közép-európai ország már éppen kezdett túllépni a szocializmus összeomlásának negatív következményein, újabb válság söpört végig a munkaerőpiacon: a 2008-as recesszió.

Három jelentősebb megközelítés létezik arra nézve, hogyan hat a gazdasági hanyatlás a nőkre (Milkman 1976; Rubery 1988; EP 2011). Egyesek szerint a nők különösen megszenvedik az ilyen időszakokat: ha az álláslehetőségek száma csökken, ők az elsők, akiket elbocsátanak, és az utolsók, akik munkát kapnak, mivel munkaerő-piaci helyzetük igen sérülékeny. Ezt a jelenséget gyakran pufferhipotézisnek (Rubery 1988), marginalitáshatásnak (EP 2011) vagy „a munkaerő tartalékhadserege” jelenségnek hívják (Milkman 1976). A nőket másodlagosnak tekintik a munkaerőpiacon, gyakran a férfiaknál kevesebb munkahelyi tapasztalattal rendelkeznek, jövedelmüket kevésbé tekintik fontosnak a családi költségvetésben. Mások szerint viszont a nőket nem érintik érzékenyen a gazdasági válságok, mert megvédi őket a foglalkozási szegregáció (szegmentációs elmélet). Ez a pozitív hozadéka a foglalkozási szegregációnak, amely amúgy a fő oka a nemek közti jövedelem- és nyugdíjkülönbségeknek, és jelentősen hozzájárul a nemek egyenlőtlenségéhez. Ha viszont a nők olyan állásokban vannak, amelyeket kevésbé érint a munkaerőpiac szűkülése, jobban boldogulnak a férfiaknál; a munkaadók is inkább megtartják női alkalmazottaikat, mint hogy férfiakat kezdjenek fölvenni, különösen, ha a nőket olcsóbb és engedelmesebb munkaerőnek tekintik. Ez az úgynevezett „helyettesítési hipotézis” (Rubery 1988), vagy az „erő a gyengeségben” hatás (EP 2011). Az alábbiakban ennek a három megközelítésnek a fényében vizsgáljuk meg a kelet-közép-európai országokra vonatkozó adatokat.

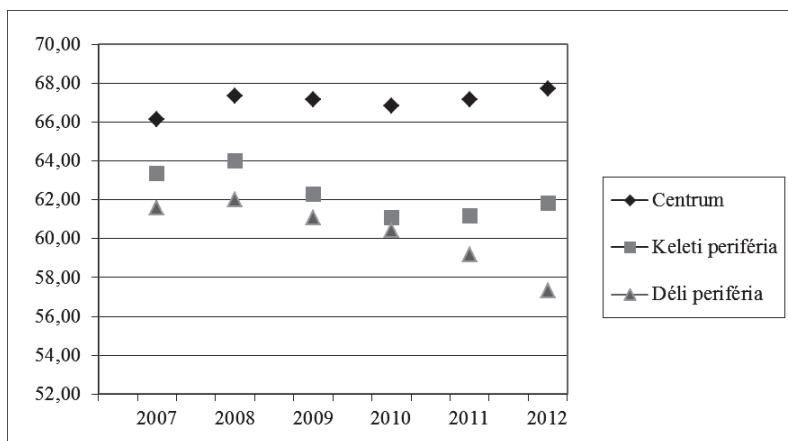
A 2008-as recesszió, amely az 1929-es gazdasági világválság óta a legnagyobb volt, az első jelentések szerint a szegmentációs elméletet támasztja alá, legalábbis az Európai Unióban és az Amerikai Egyesült Államokban. Az utóbbiban 2009-ben gyakran használták a „man-cession” vagy „he-cession” kifejezést annak hangsúlyozására, hogy a válság elsőként a férfi munkaerőt érintette (Wall 2009; Economist 2009). Bettio és szerzőtársai (2012) megállapítják, hogy emiatt az Európai Unióban csökkent a nemek közti egyenlőtlenség 2008 után (ld. még UN Women 2013). Hozzáteszik, hogy „valóban kiegyenlítődték a nemek közti különbségek a foglalkoztatás, munkanélküliség, munkabérek és szegénység tekintetében a válság idején. Ez azonban nem jelent előrelépést a nemek közti egyenlőség szempontjából, mivel a foglalkoztatottság csökkent, a munkanélküliség növekedett és a jövedelem megcsappant mind a férfiak, mind a nők körében” (Bettio et al. 2012: 8). Ennek egyik magyarázata ismételtelen a foglalkozási szegregáció: ahol ez nagyobb, ott a nők kevésbé szenvedtek hátrányt a férfiakhoz képest. Az alábbiakban a 2008-as és 2010-es Eurostat és EU SILC felmérések, valamint a 2010-es European Social Survey adatait felhasználva vizsgáljuk meg a gazdasági válság hatását a foglalkoztatásra, a szegénységre és ezek szubjektív megélésére Kelet-Közép-Európa országaiban.

Kiegyenlítődség vagy süllyedő hajók?

Az uniós statisztikai adatok alapján kijelenthetjük, hogy a kelet-európai férfiak voltak a 2008-as recesszió legnagyobb vesztesei: Észtországban, Lettországban és

Litvániában jelentősen megugrott az állásvesztés, és ezekben az országokban a férfiak foglalkozási rátája kb. 75%-ról 64%-ra esett vissza (EC 2012). Más kelet-közép-európai országokban is az volt a jellemző, hogy a nők kevésbé veszítették el az állásukat, mint a férfiak. Ebből a szempontból ők hasonlóan élték meg a válságot, mint a fejlettebb országok női lakosai: a nemek közti egyenlőtlenség csökkent, mert a férfiakat súlyosabban érintette a változás, mint a nőket. A kontinens periferiáján azonban a centrumországoktól eltérően a nők is súlyosan megszenvedték a válságot. A női munkanélküliség, szegénység és nélkülözés mértéke mind a tíz volt szocialista tagállamban emelkedett.

1. ábra: A női foglalkoztatási ráta három országcsoportban (2007–2012)

Forrás: saját számítás az Eurostat adatai alapján.

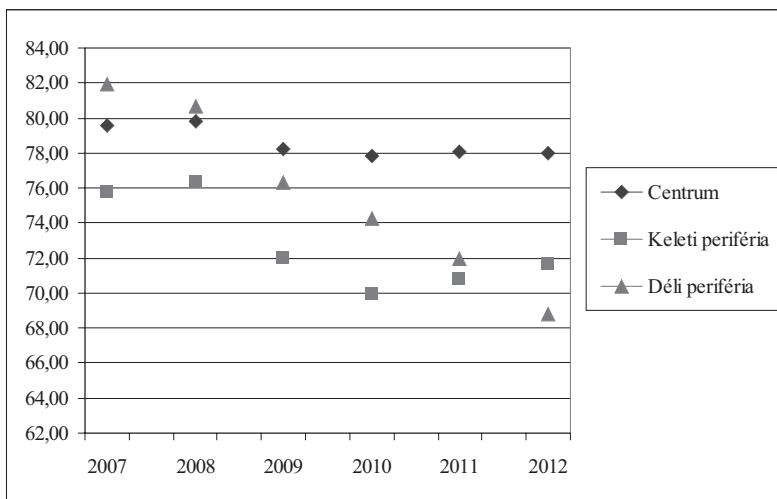
Megjegyzés: A jobb megjeleníthetőség kedvéért az Y tengely nem a 0-ról indul, ezt a grafikon értelmezésénél figyelembe kell venni.

Az 1. ábra a nők foglalkozási rátáját mutatja a recesszió évei előtt és alatt az Európai Unió centrumországaiban, a kelet-közép-európai országokban, valamint az Unió periferiáján (Spanyolország, Írország, Görögország, Ciprus és Portugália)². A centrumországokban a nők foglalkoztatottsága alig csökkent: 2007-ben 66,1%, 2012-ben 67,7% volt, és sosem csökkent a 2007-es szint alá. A férfiaknál már megfigyelhető csökkenés, de ez sem radikális. A férfiak foglalkozási rátája (2. ábra) 2007-ben 79,6% volt, 2012-ben csak 78%, legalacsonyabb szintje pedig 2011-ben 77,8% volt.³

2 A női foglalkoztatottság és a munkanélküliség növekedésének szempontjából Írország inkább a „déli” periferiához, mint a centrumországokhoz sorolható.

3 Egyszerű, számtani, súlyozatlan átlagokat számoltunk az általunk kijelölt csoportokban, ezeket közöljük a cikkben.

2. ábra: A férfiak foglalkoztatási rátája három országcsoportban (2007–2012)

Forrás: saját számítás az Eurostat adatai alapján

Megjegyzés: A jobb megjeleníthetőség kedvéért az Y tengely nem a 0-ról indul, ezt a grafikon értelmezésénél figyelembe kell venni. Az 1. és 2. ábrán a növekedés, csökkenés mértéke összehasonlítható, mert a skálabeosztás az Y tengelyeken azonos a két ábrán, bár nem azonos minimumról indulnak.

Az Unió más, perifériális régióiban ezek az adatok a fentiekől eltérően alakultak. A nők foglalkozási rátája 2010–2011-ig fokozatosan csökkent, majd egy kicsit növekedett, de 2012-re még nem érte el a válság előtti szintet. Kelet-Közép-Európában 2008-ban a nők foglalkozási rátája 64% körül volt, ami 2011-re 61%-ra csökkent.

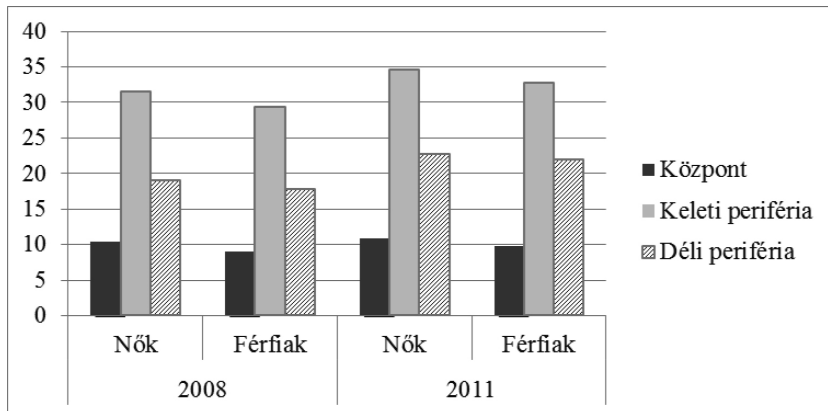
A férfi foglalkoztatottságot súlyosabban érintette a válság: a ráta a 2008-as 76%-ról 2010-re 70%-ra csökkent, majd 2011-től ismét növekedni kezdett, elsősorban a balti államokban. A férfiak tehát mindenhol nagyobb arányban veszítették el állásukat, mint a nők, de a „centrum-” és „periféria”-országokban élő nők tapasztalata is eltért egymástól. Ez leginkább megfigyelhető az Unió „déli” perifériáján, ahol a férfiak és a nők egyaránt erősen megéreztek a válság hatását: a nők foglalkoztatottsága 2012-re csaknem 5 százalékponttal csökkent, a férfiaké pedig 80%-ról 69%-ra, ami 11 százalékpontos esést jelent.

A kelet-közép-európai régióban a férfiak és a nők egyaránt növekvő munkanélküliséggel találták szembe magukat, bár a férfiak nagyobb arányban viselték a válság terhét, mint a „centrum”-országokban élő férfitársaik. Ráadásul a periféria országai jobban megszenvedték a válságot, mint a centrumtagállamok, bár már 2007-ben is alacsonyabb volt náluk a foglalkoztatottság. A kelet-közép-európai régióban a nők hátránya a férfiakhoz képest valamelyest csökkent, viszont életkilátások tekintetében nőtt a szakadék köztük és „nyugati” társaik között (Bettio et al. 2012). Valószínűleg a recesszió legfontosabb következménye, hogy fokozódott az egyenlőtlenség a centrum- és a perifériális országokban élő nők között. Ez hosszú távú következményekkel járhat

a migrációra nézve, hiszen a szegényebb régiókban élő nők nagyobb valószínűséggel vándorolnak el a fejlettebb régiókba, hogy ott segítő foglalkozásokban dolgozzanak; ez csak elég nagy mértékű egyenlőtlenségnél következik be (Milkman et al. 1998; Bettio et al. 2012). A migrációra vonatkozó legutóbbi Eurostat-adatok alátámasztják ezt az állítást.⁴ Azt mutatják, hogy növekedett a Kelet-Közép-Európából Európa nyugati részére vándorlók száma. (A kivándorlás a legalacsonyabb mértékű Szlovákiából, Csehországból, Szlovéniából és Magyarországról.) Országoként változik azonban a célország, illetve a kivándorlók nemi összetétele. Köztudott, hogy Lengyelország uniós csatlakozása után körülbelül 1,8 millió lengyel vándorolt ki más európai országokba, legtöbben az Egyesült Királyságba. Bár ez a folyamat mára lelassult, még mindig jelentős. A román és bolgár nők és férfiak elsősorban Németországba és Spanyolországba költöztek, és a mezőgazdaságban dolgoznak, de a nők közül sokan Olaszországba mentek háztartásbelinek, illetve segítő foglalkozásokban dolgoznak. A balti országok kihasználják Skandinávia közelségét. Általában valamivel több nő, mint férfi költözött nyugatra, de Norvégiába inkább férfiak mentek. Összességében tehát a migráció enyhítette a kelet-közép-európai országok munkaerőpiacának hullámvölgyét, de nincs bizonyíték arra, hogy ennek a jelenségnek nemi vonatkozásai lennének, mivel mindkét nemben alacsony képzett kelet-európai munkaerőre szükség van nyugaton.

Hasonló mintázatot figyelhetünk meg, ha a szegénység és különösen a mélyszegénység adatait vizsgáljuk (3. ábra).

3. ábra: Az anyagi nélkülözés aránya a három országcsoportban nemenként (2007–2012)

Forrás: Eurostat online, letöltve 2013. március 1.

Az anyagi nélkülözés kifejezést azokkal az emberekkel kapcsolatban használjuk, akik rendkívüli szegénységben élnek, és nem jutnak hozzá az alapvető erőforrásokhoz sem. Általánosságban véve ez a fajta szegénység kisebb mértékű Nyugat-Európá-

4 Köszönettel tartozunk Melegh Attilának, aki rendelkezésünkre bocsátotta a migrációs adatokat.

ban, mint a kelet-közép-európai országokban vagy a „déli periférián”; ez a különbség a legutóbbi válság során tovább erősödött. 2007-ben az uniós felmérések alapján a centrumországokban valamivel 10% alatt volt az anyagi nélkülözést szenvedők aránya, a kelet-közép-európai országokban 32%, délen pedig körülbelül 20%. Míg azonban a centrumországokban a válságot követően sem a férfiak, sem a nők nem jutottak nagyobb eséllyel ilyen helyzetbe, Kelet-Közép-Európában mindkét nemnél megnőtt ennek az esélye. A nők esetében a súlyos anyagi szükséglet szenvedők aránya 32%-ról 34,5%-ra nőtt Kelet-Közép-Európa országaiban és 20%-ról 22,8%-ra délen. Ezek csekély, de statisztikailag érzékelhető különbségek. Tehát míg „nyugaton” a kutatók szerint a válság kiegyenlítette a férfiak és nők közötti különbségeket – a férfiak pozíciója romlott, miközben a nőké ugyanolyan maradt –, Kelet-Közép-Európában a férfiak és nők egyaránt tapasztaltak és tapasztalnak veszteségeket, bár a férfiak némileg erősebben, mint a nők. Tehát nem kiegyenlítődés történik, hanem olyan helyzet áll elő, amelyben mindenkinek a helyzete rosszabbodik, és így a kontinens különböző részei közti különbségek felerősödnek, különösen a nők munkaerő-piaci helyzetét tekintve, legalábbis a válság hosszú éveit alatt (lásd az 5. lábjegyzetet a folytatásról). Kelet-Közép-Európában az állami szektorban a válságra adott válaszként bekövetkezett megszorítások különösen súlyosan befolyásolták a nők helyzetét. Rubery szerint: „Így jelentősen megnövekedett az alacsony fizetésű közalkalmazottak száma – például Magyarországon és Romániában –, akik között sok a nő” (Rubery 2013: 34).

Mivel a 90-es évek elejének első válsága óta a legjelentősebb vesztesek a kisgyerekes anyák, akik a legnagyobb eséllyel veszítették el állásukat, megvizsgáltuk, hogyan érintette ezt a csoportot a második gazdasági válság. A kutatók megállapították, hogy a többéves gyermeknevelési szabadságnak köszönhetően Kelet-Közép-Európa számos országában a nők hosszú időszakokra kiesnek a munkaerőpiacról és nehezen tudnak visszatérni. Ezekben az országokban az anyaság, különösen a gyermekek kisebb életkorában, jelentősen befolyásolja a foglalkoztatottságot (EC 2012). Érdekes módon viszont 2008-ban a kisgyermekes anyák nem kerültek rosszabb helyzetbe, mint a gyermektelen nők akár Kelet-Közép-, akár Nyugat-Európában. A 2010-es EU SILC adatbázisának önbevalláson alapuló foglalkoztatottsági adatait⁵ összehasonlítva azt találtuk, hogy mindkét csoportnál azonos minta érvényesül: a kisgyerekes anyák nem voltak különösebben hátrányos helyzetben sem „keleten”, sem „nyugaton”. Ez szöges ellentéte annak, amit az 1990-es válság idején találtunk. Átlagosan kevesebb kisgyermekes anya van jelen a munkaerőpiacon Kelet-Közép-Európában, mint „nyugaton”, viszont ők általában teljes munkaidőben dolgoznak. Tehát régióinkban a nőknek választaniuk kell a főállású anyaság vagy a főállásban dolgozó (férfi) munkavállaló modellje között; az egyikből a másikba való átmenet nehéz és költséges. Ez kétségtelenül az egyik oka a nemek közötti egyenlőtlenségnek a kelet-közép-európai munkaerőpiacon, viszont a válság nem okozott benne

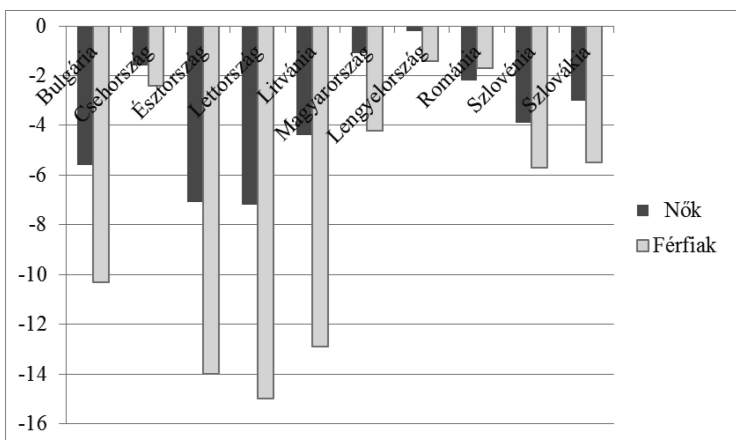
5 A válaszadókat megkérték, hogy sorolják be magukat gazdasági státusz szerint (PL030-as változó, EU SILC 2010).

jelentős változást, mert a kisgyermekes anyák már a válság előtt is kiszorultak a munkaerőpiacról. Foglalkoztatásuk tehát már korábban visszaesett, mivel nem volt lehetőségük visszatérni állásukba, nem álltak rendelkezésre megfelelő gyermekintézmények, és ellenőztönzőként működött a gyermeknevelési szabadság rendszere.

Eltérések az állásvesztés mértékében és eloszlásában a kelet-közép-európai régióon belül

Bár az általános minta is érdekes, az egyes országok közötti összehasonlítás további részletekkel szolgálhat. A következő részben a kelet-közép-európai régióra koncentrálunk: feltárjuk az egyes országok közötti eltéréseket és ezek okait. A 4. ábra a legmagasabb foglalkozási ráta (a legtöbb esetben 2008-ban mért adat) és a legalacsonyabb (általában 2010-es adat) közötti különbséget (*peak to trough*) mutatja a régió egyes országaiban, nemek szerinti bontásban. Az átlagos különbség a két időpont között a nőknél 3,6 százalékpont, a férfiaknál 7,3 százalékpont. Mint fentebb kifejtettük, a balti országok – Észtország, Lettország és Litvánia – férfi lakosai szenvedték meg legjobban a foglalkoztatás csökkenését az Európai Unión belül. Észtországban és Lettországban a férfiak foglalkozási rátája 13–15 százalékponttal volt alacsonyabb a válság mélyén, mint alig két évvel korábban. Bulgária követi a balti országokat 10 százalékpontos csökkenéssel, míg minimális változás figyelhető meg Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon. A nők foglalkoztatása is hasonló mintát követ: a balti országokban a ledrámaiabb a csökkenés, ezt követi Bulgária, majd Szlovákia és Szlovénia. Érdeemes megjegyezni, hogy az Eurostat adatai szerint Románia az egyetlen ország, ahol a nők nagyobb arányban veszítették el állásukat, mint a férfiak.

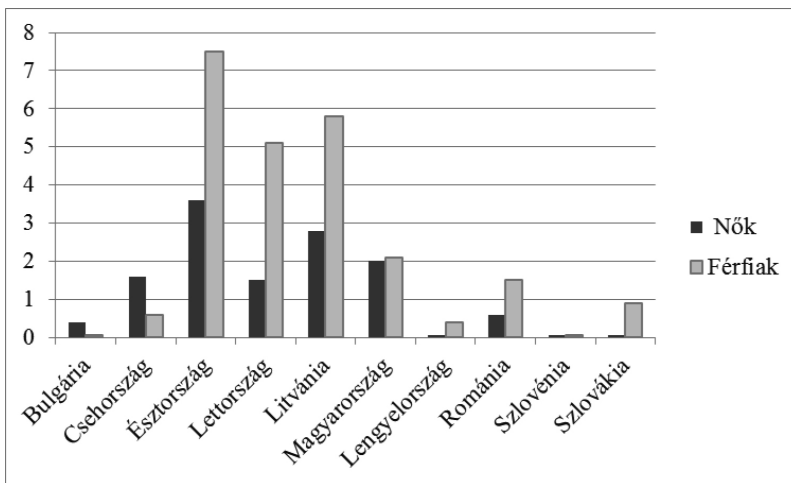
4. ábra: A legmagasabb és legalacsonyabb foglalkoztatási ráták közötti különbség 2008 és 2012 között a 15–64 éves korosztályban (százalékpont)

Forrás: Eurostat, letöltve 2013. április 29.

A mélypont után a legtöbb kelet-közép-európai ország elkezdett kilábalni a válságból. A 5. ábra mutatja a foglalkoztatás növekedését nemek szerinti bontásban, a legalacsonyabb foglalkoztatottsági szinthez viszonyítva. A férfiak foglalkoztatottsága átlagosan 2,3 százalékponttal, a nőké 1,25 százalékponttal emelkedett. Vagyis 2012-ben a nemek közötti különbség még mindig kisebb, mint 2008-ban, bár valamivel nagyobb, mint a válság mélypontján. Ennek az az oka, hogy a férfiak foglalkoztatottsága nagyobb mértékben csökkent, és bár a növekedés gyorsabb, mint a nőknél, 2012-re még nem állt vissza a különbség válság előtti szintjére.⁶

5. ábra: Változás a foglalkoztatásban a legsúlyosabb válságévtől 2012-ig, nemek szerint (százalékpont)

Forrás: Eurostat, letöltve 2013. április 29.

Megfigyelhetjük, hogy a balti országokban a férfiak foglalkoztatottsága sokkal nagyobb mértékben növekedett, mint a nőké; úgy tűnik, az ő helyzetük kedvezőbb a válságból való kilábalás során. Ez minden országra igaz Csehországot kivéve, ahol a nők foglalkoztatottsága emelkedett gyorsabban. Bulgáriában, ahol igen nagy mértékű volt az állásvesztés, még alig történt valami javulás. Ez azt mutatja, hogy 2012-re a kelet-közép-európai országok még nem jutottak túl a válságon. Bár a nemek közöt-

6 Jelen cikkünkben a recesszió éveit tárgyaljuk, így csak lábjegyzetben említjük meg a női foglalkozási ráta gyors növekedését a keleti (de nem a déli) periferián 2012–14 között. 2014-re a keleti periferia és a centrum női lakossága között visszaállt a 2008-ban mért foglalkoztatási szintbeli különbség, tehát az olló nem nyílt tovább. Nem igaz ez a trend a férfiak foglalkoztatására, amely ugyan növekedett a keleti régiókban is, de nem érte el a 2008-as szintet, illetve a nők foglalkoztatására sem igaz a centrum-déli periferia viszonylatában. Ezek a különbségek erőteljesek maradtak 2014-ben is.

ti egyenlőtlenség valamelyest csökkent, a férfiak nagyobb arányban és gyorsabban szerzik vissza munkájukat.

Mi magyarázhatja az országok közötti variációkat abban a tekintetben, hogy a nők meg tudják-e tartani állásukat a gazdasági válság során? A következő részben ezt a kérdést vizsgáljuk meg.

Az országok közötti különbségek magyarázata

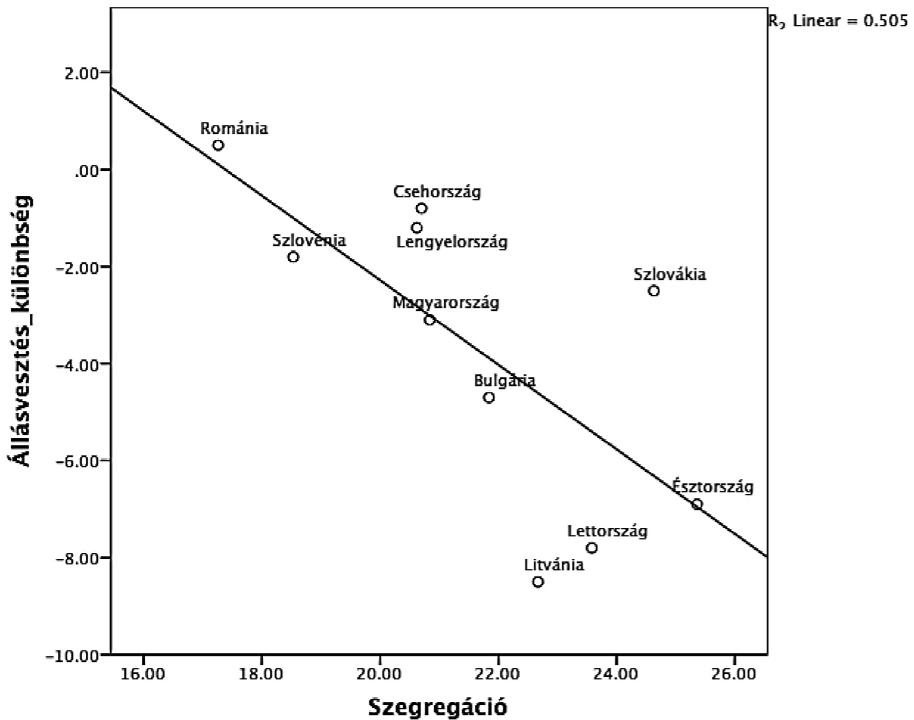
Számos oka van, amiért bizonyos országokban a nők jobb helyzetet élveznek, mint másokban. Bettio és szerzőtársai (2012) a foglalkozási szegregáció fent leírt mechanizmusát a jelenlegi nagy gazdasági recesszióra is érvényesnek találták. Kimutatták, hogy minél nagyobb a foglalkozási szegregáció mértéke, annál nagyobb a nemek közötti különbség az állásvesztésben. Azokban az országokban, ahol a nők kevésbé veszítették el munkájukat, mint a férfiak, jellemzőbb volt, hogy más foglalkozásokban és szektorokban dolgoztak. Bettio és szerzőtársai (2012) 0,50-es korrelációs együtthatót állapítottak meg az ágazatok szerinti szegregáció és a nemek szerinti állásvesztés kapcsolatára a 2009-es évre. Mi ugyanezeket a számításokat külön a kelet-közép-európai országokra végeztük el. Az 1. táblázat összefoglalja a foglalkozási/ágazati szegregáció és a foglalkozási ráta nemek szerinti változásának összefüggését.

Az ágazati szegregáció és az állásvesztés közötti korrelációs együttható sokkal magasabb Kelet-Közép-Európában (0,71), mint a Bettio és munkatársai által kiszámolt európai uniós átlag (0,5). Vagyis Kelet-Közép-Európában az ágazati szegregáció előnytelenebb helyzetet idéz elő a férfiak számára, mint Nyugat-Európa országai-ban. Ugyanez érvényes a foglalkozási szegregációra, ahol Bettióék uniós szintre kalkulált korrelációs együtthatója 0,4, a miénk 0,6. Kiszámítottuk a korrelációs együtthatót arra is, hogyan viszonyul egymáshoz az ágazati szegregáció és a foglalkoztatás nemek szerinti növekedése a válság mélypontjától 2012-ig, és azt találtuk, hogy ez a kapcsolat valamivel gyengébb, mint a Kelet-Közép-Európában a korábbi évekre megállapított korrelációk.

1. táblázat: Korrelációs együtthatók a szegregáció típusa és a férfiak és nők foglalkoztatása közötti különbség között két időszakban a kelet-közép-európai országokban

	A válság előtti időszaktól a válság mélypontjáig	A mélyponttól 2012-ig
Foglalkozási szegregáció és a nemek közti foglalkoztatási különbség	0,60	0,40
Ágazati szegregáció és a nemek közti foglalkoztatási különbség	0,71	0,67

6. ábra: Az ágazati szegregáció és az állásvesztésben tapasztalt nemek közti különbségek összefüggései (a válság előtti időszakról a válság mélypontjára)

Forrás: Saját kalkuláció Bettio et al. (2012) alapján

A 6. ábrán látható, hogy az ágazati szegregáció szorosan összefügg az állásvesztésben tapasztalt nemek szerinti különbséggel. A függőleges tengelyen az állásvesztés nemek közti különbsége látható – az, hogy hány százalékpont különbség van a férfiak és a nők állásvesztése között. A vízszintes tengely egy szegregációs mutató, amelyet Bettio és szerzőtársai (2012) számítottak ki az egyes uniós tagállamokra. Megfigyelhetjük, hogy nagyobb mértékű szegregáció esetén a férfiak nagyobb arányban veszítik el munkájukat, mint a nők. De az ábrából az is látszik, hogy a regresszió (vagy a korrelációs együttható) nem ad teljes magyarázatot. Az országok egy csoportja látványosan különbözik a többitől: ezek a kisebb balti országok.

Észtországban, Lettországban és Litvániában nagymértékű az ágazati szegregáció, az állásvesztés mégis mindkét nemet súlyosan érinti: a férfiakat drámai mértékben, a nőket viszonylag kevésbé (EC 2012: 31). A válság során a régióon belül ezekben az országokban csökkent legjobban a GDP, több mint kétszer akkora mértékben, mint a visszaesés által szintén súlyosan érintett Romániában, Csehországban vagy Magyarországon (IMF.org).⁷ A hanyatlás nagy részben a külföldi befektetések leállításával

7 A balti államok pénzügyi válságairól összefoglalás található az IMF blogján: <http://blog-imfdirect.imf.org/2011/01/07/toughing-it-out-how-the-baltics-defied-predictions/>.

magyarázható. Más országokban is megfigyelhető ez a jelenség, de sokkal komolyabb következményekkel járt azokban az országokban, amelyeknek gazdasági fejlődése jelentős mértékben függ a külföldi beruházásoktól. 2007-ben Észtország GDP-jének 70%-át külföldi közvetlen tőkebefektetés (foreign direct investment, FDI) tette ki. Az országba áramló külföldi tőke 2009-re körülbelül a felére csökkent (a GDP százalékában, de maga a GDP is jelentősen leesett), 13%-ról 7%-ra, 2011-ben pedig már alig 2%-ot tett ki.⁸ A külföldi befektetések számos munkalehetőséget teremtettek az észt férfiak és nők számára egyaránt, bár különböző szektorokban. A leggyorsabban szűkülő szektorok a feldolgozóipar és az építőipar voltak, jellegzetesen férfiakat foglalkoztató területek, ami részben magyarázza a férfiak állásvesztését 2007 után. Hasonlóképpen, ahogy az FDI 2009-re a minimumra csökkent, Lettországból és Litvániából (valamint a külföldi tőkére szintén erősen támaszkodó Bulgáriában) jelentősen összezsugorodott a munkaerőpiac, különösen a férfiak dominálta szektorokban. 2012-re azonban a férfiak foglalkoztatottsága élénk növekedésnek indult a három balti államban (Bulgáriában viszont nem). Az elemzők dicsérik a balti régió rugalmasságát és „egyedülálló alkalmazkodóképességét” a gazdasági válság kezelésében (Purfield–Rosenberg 2010), és hangsúlyozzák, hogy a külföldi befektetők, különösen a bankszektor anyavállalatai, nem vonultak ki a régióból. Ez megvédte a nők egy részét az állásvesztéstől a válság alatt, és segített a kilábalásban. Romániában és Szlovéniában viszont a nők sokkal kevesebb előnyt élveztek a férfiakkal szemben. Ezeket az országokat jellemezte legkevésbé a munkaerő-piaci szegregáció; így a nők nem támaszkodhattak erre a fajta védelemre a válság éveiben.

Nem mindent magyaráz meg azonban a szegregáció; itt ezt csak egy országgal tudjuk illusztrálni. Szlovákia érdekes ellenpontja a balti államoknak: itt is hasonlóan magas az ágazati szegregáció, mégis ebben az országban a nők előnye a válság idején kisebb volt, mint Kelet-Közép-Európa más társadalmaiban. Szlovákiát is érzékenyen érintette a külföldi közvetlen tőkebefektetés leállítására, amely a 2006-os több mint 8%-ról 2009-re nullára csökkent (ld. a fent említett Eurostat-táblázatot), de a befektetések eltérő szerkezete megmagyarázhatja, miért élveztek itt kevesebb védelmet a nők. Így hát az ágazati szegregációnak különböző következményei lehetnek a gazdaság meglévő szerkezetének függvényében. A következő részben megnézzük, hogy a szubjektív véleményekben is tetten érhetőek-e a fenti trendek.

Nemek közti és regionális különbségek a válság hatásainak érzékelésében

Korábbi elemzések kimutatták, hogy a férfiak kiszolgáltatottnak érzik magukat válság idején (Bettio et al. 2012). Ebben a tanulmányban nemcsak a férfiak és nők vála-

8 Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tec00046&language=en>.

szait, hanem az európai kontinens két része között is vizsgáljuk a válság szubjektív megélésének különbségeit. Arra számítunk, hogy a „nyugati” férfiak inkább kevésbé „komoly” problémák miatt panaszkodnak – ilyen pl. a kevésbé érdekes munkakör –, míg a „keleti” országokban, ahol eleve alacsonyabb szintről indult a visszaesés, „komolyabb” problémák merülnek fel, pl. fizetéscsökkenés és az állásvesztéstől való félelem.

A korábbi eredmények alapján azt várjuk, hogy a férfiak több elégedetlenséget fejeznek majd ki, legalább két okból. Egyrészt az ő foglalkoztatásuk nagyobb mértékben csökkent, ami objektív okot szolgáltat a panaszra. Másrészt úgy véljük, hogy a nemek jelenlegi helyzetében a férfiak még ma is erősebben kötődnek fizetett állásukhoz, mint a nők, így nehezebben élnek meg az azzal kapcsolatos veszteségeket. Ez az elvárásunk a régi, nemek szerint elkülönített modelleken alapul, amelyek a férfiak és nők munkához való elköteleződését eltérőnek feltételezik, a férfiak javára. Mint Feldberg és Glenn klasszikus művükben kifejtik, „a férfiak munkához való viszonyának elemzése a munka jellemzőire koncentrál, míg a nők fizetett munkához való viszonyának elemzése (amelyekből kevesebb van) szinte nem is vesznek tudomást a munka jellegéről vagy a munkakörülményekről. Ha egyáltalán foglalkoznak a nők munkához való viszonyával, azt leginkább a személyiség és a családi viszonyok függvényének tekintik” (Feldberg–Glenn 1979: 526). Bár ez a tanulmány évtizedekkel ezelőtt jelent meg, a szociológiai elemzések azóta is rendszeresen rámutatnak ezekre a hagyományos és sztereotip nemi elvárásokra. A helyzet különös kihívást jelent a kelet-közép-európai országokban, ahol, mint fentebb kifejtettük, a rendszerváltozás után a nők egyre inkább visszaszorultak a családba. Ezért feltételezzük, hogy ebben a régióban a fizetett munkával kapcsolatos veszteségek a férfiakat érzékenyebben érintik.

A European Social Survey (ESS) 2010-ben négy alapkérdést tartalmazott a gazdasági válság érzékelésének mérésére. A kérdések az előző három évre vonatkoztak, így a válaszadóknak a válság előtti (2007) és utáni (2010) éveket kellett összehasonlítaniuk. (A kérdés így hangzott: „Az elmúlt három évben megtörténtek-e Önnel az alábbiak? Volt-e rá példa, hogy kevésbé érdekes munkát kellett végeznie, hogy csökkent a fizetése, rövidített munkaidőben kellett dolgoznia, bizonytalanná vált az állása?”) Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy a 10 kelet-közép-európai ország és a többi európai ország válaszadói mennyire gyakran észlelték ezeket a problémákat.

2. táblázat: A válság érzékelése (igenlő válaszok %-a, alatta abszolút száma)

	"Kelet"			"Nyugat"		
	<i>férfiak</i>	<i>nők</i>	<i>összesen</i>	<i>férfiak</i>	<i>nők</i>	<i>összesen</i>
Kevésbé érdekes munka	33,7 (1884)	27,8 (1625)	30,7 (3509)	30,8 (2239)	25,1 (1625)	28,1 (3864)
Fizetéscsökkenés	26,1 (1460)	22,6 (1322)	24,3 (2782)	23,4 (1699)	19,8 (1280)	21,7 (2979)
Rövidebb munkaidő	16,3 (917)	13,7 (804)	15,0 (1721)	13,5 (980)	14,3 (927)	13,9 (1907)
Állás bizonytalansága	27,3 (1495)	23,5 (1340)	25,4 (2835)	23,9 (1729)	21,8 (1312)	22,2 (3041)

Forrás: ESS, 2010

A megkérdezettek leggyakoribb problémája a „kevésbé érdekes munka” volt (az összes válaszadó 29%-a mondta ezt, ld. 2. táblázat), ezt követte az „állás bizonytalansága” (24%), a „fizetéscsökkenés” (23%), végül a „rövidebb munkaidő” (14%). A „nyugati” és „keleti” férfiak egyaránt gyakrabban számoltak be munkával kapcsolatos helyzetük romlásáról, mint a nők. Átlagosan hat százalékpont volt a különbség a nők és a férfiak között; ld. például a kevésbé érdekes munkára vonatkozó adatokat. Várakozásainkkal ellentétben valamivel több kelet-, mint nyugat-európai férfi (és nő) panaszkodott a kevésbé érdekes munkakörre. Kelet-Közép-Európában minden harmadik férfi állította azt, hogy a válság idején kevésbé érdekes munkakörbe kényszerült.

Ugyanezt a tendenciát figyelhetjük meg a többi esetben is: rövidebb munkaidőre, fizetéscsökkenésre és állásuk bizonytalanságára nagyobb arányban panaszkodtak a „keleti”, mint a „nyugati” férfiak, és általában véve gyakrabban a férfiak, mint a nők. Más szemszögből nézve: a nők fizetett munkáját, saját érzékelésük szerint, kevésbé terhelte meg a válság.

A munkaidő (nem munkavállaló kérésére történő) csökkenése okozta a legkevesebb problémát a négy közül, és láthatjuk, hogy az Unió centrumországaiban a nőket aránylag gyakrabban érintette ez a nehézség. Megállapíthatjuk, hogy erre a következményre panaszkodtak legkevesebben. Ne feledjük el azt sem, hogy ebben az időben Kelet-Közép-Európa országaiban alig jelent meg a részidős vagy rugalmas foglalkoztatás. Ezek az összehasonlító adatok kihangsúlyozzák korábbi állításunkat a válság gazdasági és társadalmi hatásairól. Az „objektív” statisztikák és a „szubjektív” megélések ugyanabba az irányba mutatnak: a férfiak vesztesége a munkaerőpiacon 2007 és 2010 között súlyosabb volt, mint a nőké, és a kelet-európai nőket érzékenyebben érintette a legutóbbi válság, mint nyugati társaikat.

Összefoglalás

Tanulmányunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy miként hatott a 2008-as recesszió a nemek munkaerő-piaci helyzetére és annak érzékelésére Európában. Kutatásunkban újdonságot jelentett, hogy a tíz kelet-közép-európai ország helyzetét hasonlítottuk össze az Európai Unió többi országával. Így ellenőriztük, hogy melyik elméleti megközelítés (szegregációs, helyettesítési vagy pufferhipotézis) írja le legjobban a válság nemekre gyakorolt eltérő hatásait.

A nyugat-európai trendekkel egybehangzóan azt találtuk, hogy a keleti országokban is sérülékenyebb volt a férfiak munkaerő-piaci pozíciója, és a balti országokban és Bulgáriában is óriási veszteségeket szenvedtek el a foglalkoztatott férfiak. Ennek okát egyértelműen a munkaerő-piaci szegregáció okozta. Elemzésünkben rámutattunk arra, hogy a szegregáció jelentősége jóval nagyobb volt a kelet-közép-európai országokban, mint „nyugaton”. Érdemtelenül kevés figyelmet kapott ugyanakkor a korábbiakban az, hogy a nők által dominált állami foglalkoztatásban nagyon rosszul fizetett állások vannak, tehát ez csapdahelyzetet jelent. Ezt a jelenséget az anyagi nélkülözésre vonatkozó adatok is alátámasztották. Az elméletek érvényességét tekintve hangsúlyozni szeretnénk, hogy a szegregációs elmélet magyarázóereje mellett más magyarázat is érvényes lehet bizonyos munkaerő-piaci szegmensekben. Miközben a szegregáció megvédte a női munkaerőt az elbocsátástól, a leépítés által erősen érintett ágazatokban ugyanúgy érvényre juthatott „a munka tartalékhaderege” megközelítés is. Tehát az elméletek nem csak egymást kizáró jelleggel alkalmazhatók.

A centrum- és perifériaországok között azonban további különbségeket is találtunk: míg az előbbieken alig változott a nők helyzete, és így csökkent a nemek közötti távolság, az utóbbiakban a nők helyzete is romlott, és romló feltételek között következett be a két nem közötti távolság csökkenése. Ennek egyértelmű jelét mutatta az anyagi szükséglet szenvedők arányának drámai növekedése a kelet-közép-európai országokban. Megállapításunk tehát az, hogy a válság éveit elemezve nem elegendő a nemek foglalkoztatási rátájának közeledéséről beszélni, hanem legalább ilyen fontos a centrumországok és a perifériák között mérhető távolság növekedéséről szólni.

A fenti történet a 2012-es adatok elemzésével véget ért, ugyanakkor egyértelmű, hogy a recesszió gazdasági okait kezelni szándékozó megszorítások másfajta képet rajzolnak ki. Ez utóbbi pedig semmiképpen sem keltheti azt a reményt, hogy a nemek közötti távolság csökkenése tartós és pozitív európai trend maradhat.

Abstract: In this paper we explore the impact of the economic recession of 2008 on gender inequality in the labor force in Central and Eastern European countries. We argue that job and occupational segregation protected women's employment more than men's in the CEE region as well, but unlike in more developed capitalist economies, women's level of labor force participation declined and their rates of poverty increased during the crisis years. We also explore gender differences in opinions on the impact of the recession on people's job satisfaction. For our analysis we use published data from Eurostat and our own calculations from EU SILC and ESS 2010.

Irodalom

- Anker, R. – Malkas, H. – Korten, A. (2003): Gender-based occupational segregation in the 1990's. Geneva: ILO.
- Bettio, F. – Corsi, M. – D'Ippoliti, C. – Lyberaki, A. – Samek Lodovici, M. – Verashchagina, A. (2012): The impact of the economic crisis on the situation of women and men and on gender equality policies. Synthesis report, prepared for the use of the European Commission.
- Bukodi E. (2005): Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás. In Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 15–43.
- Economist (2009): We did it! The rich world's quiet revolution: women are gradually taking over the workplace. *The Economist*, 2009. december 30.
- Einhorn, B. (1993): *Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe*. London: Verso.
- Emigh, R. J. – Szelényi, I. (2001): *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*. Connecticut–London: Praeger, CT Westport.
- EC (2012): Progress on equality between women and men in 2011. Commission staff working document, European Commission, April, 162012. Brussels.
- EP (2011): Gender aspects of the economic downturn and financial crisis. European Parliament, DG for International Policies, Public Department, <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/studiesdownload.html?languageDocument=EN&file=49228>
- EWL (2012): The price of austerity – The impact on women's rights and gender equality in Europe. European Women's Lobby, Brussels.
- Falussy B. (2002): A háztartási munkaidő társadalmi-demográfiai jellemzőinek változásai. *Statisztikai Szemle*, 80(9): 847–868.
- Feldberg, R. L – Glenn, E. N. (1979): Male and female: Job versus gender models in the sociology of work. *Social Problems*, 26(5): 524–538.
- Fodor, É. (1997): Gender in transition: Unemployment in Hungary, Poland, and Slovakia. *East European Politics and Societies*, 11(3): 470–500.
- Fodor, É. (2002): Smiling women and fighting men – The gender of the communist subject in state socialist Hungary. *Gender & Society*, 16(2): 240–63.
- Frey M. (1997): Nők a munkaerőpiacon. In Lévai K. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1997*. Budapest: TÁRKI – Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, 13–34.
- Funk, N. – Mueller, M. (1993): *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York: Routledge.
- Gal, S. – Kligman, G. (2000): *The Politics of Gender after Socialism*. Princeton: Princeton University Press.

- Ghodsee, K. (2005): *The Red Riviera: Gender Tourism and Postsocialism on the Black Sea*. Duke University Press.
- Glass, C. (2008): Gender and work during the transition: Job Loss in Bulgaria, Hungary, Poland and Russia. *Eastern Europe Politics and Societies*, 22(4): 757–783.
- Haney, L. (2002): *Inventing the Needy: Gender and the Politics of Welfare in Hungary*. Berkeley: University of California Press.
- Kligman, G. (1992): The politics of reproduction in Ceausescus Romania – a case study in political-culture. *East European Politics and Societies*, 6(3): 364–418.
- Koncz K. (szerk.) (1985): *Nők és férfiak: Hiedelmek, tények*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Ladányi J. – Szelényi I. (2002): Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. *Szociológiai Szemle*, 12(4): 72–94.
- Lippe, T. van der – Fodor, E. (1998): Changes in gender inequality in six Eastern European countries. *Acta Sociologica*, 41(2–3): 131–150.
- Lovász A. (2012): A munkapiaci diszkrimináció. In Fazekas K. – Scharle Á. (szerk.): *Nyugdíj, segély, közmunka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990–2010*. Budapest: Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet és MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet, 156–168.
- Matland, R. – Montgomery K. (2003): *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Milkman, R. (1976): Women's work and economic crisis. Some lessons of the great depression. *Review of Radical Political Economics*, 8(1): 71–97.
- Milkman, R. – Reese, E. – Roth, B. (1998): The macrosociology of paid domestic labor. *Work and Occupations*, 25(4): 483–510.
- Nagy B. (2001): *Női menedzserek*. Budapest: Aula Kiadó.
- Nagy, B. – Křížková, A. – Kanjuo, A. M. (2012): A munkaerő-piaci politika hatása a nemek közötti egyenlőségre a gazdasági átalakulás és az EU csatlakozás időszakában: Csehország, Magyarország és Szlovénia összehasonlítása. *Szociológiai Szemle*, 22(1): 31–60.
- Pascall, G. – Kwak, A. (2005): *Gender Regimes in Transition in Central and Eastern Europe*. Bristol: The Policy Press.
- Purfield, C. – Rosenberg, C. (2010): Adjustment under a currency peg: Estonia, Latvia and Lithuania during the global financial crisis 2008–09. IMF Working Paper, WP/10/213 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10213.pdf>.
- Razavi, S. – Pearson, R. – Danloy C. (2004): *Globalization, Export-Oriented Employment and Social Policy: Gendered Connections*. Palgrave Macmillan.
- Rubery, J. – Rafferty, A. (2013): Women and recession revisited. *Work, Employment & Society*, 27(3): 1–19.
- Rubery, J. (ed.) (1988): *Women and Recession*. New York, London: Routledge & Kegan Paul.
- Rubery, J. (2013): Public sector adjustment and the threat to gender equality. In Vaughan-Whitehead, D. (ed.): *Public Sector Shock: The impact of policy retrenchment in Europe*. Edward Elgar.

- Saxonberg, S. – Sirovátka, T. (2006): Failing family policy in post-communist Central Europe. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 8(2): 185–202.
- Seguino, S. (2000): Gender inequality and economic growth: A cross-country analysis. *World Development*, 28(7): 1211–1230.
- UN Women (2013): Economic crises and women’s work. Exploring progressive strategies in a rapidly changing global environment. <http://www.unwomen.org/wp-content/uploads/2013/01/Economic-crises-and-womens-work.pdf>
- Wall, H. J. (2009): *The “Man-Cession” of 2008–2009*. Federal Reserve Bank of St Louis, October.
- Weiner, E. S. (2007): *Market Dreams: Gender, Class and Capitalism in the Czech Republic*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.